

УДК 37(477)(092)

*Лариса Домбровська,
науковий співробітник
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*

Просвітницька діяльність Олександра Кониського

У статті висвітлено життєвий шлях, науково-педагогічну та просвітницьку діяльність видатного українського письменника, педагога, громадського діяча О. Кониського (1836—1900); проаналізовано його підручники та статті з педагогічної тематики.

Ключові слова: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, О. Кониський, педагог-просвітник, періоджерела, недільні школи, громадсько-освітні діячі.

Розвиток педагогічної думки в Україні, наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливі без знання того, як розвивалися теорія і практика національної освіти і школи в минулому, без творчого осмислення і переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, зокрема тієї його частини, яка у радянський час замовчувалася або ж висвітлювалася упереджено. Тому в сучасній історії педагогіки актуалізується питання повторного звернення до першоджерел української педагогічної думки, до невідомих або мало відомих (оригінальних) текстів; "нового прочитання спадщини окремих педагогів-мислителів". Виняткового значення набуває формування "персоналістського" напрямку в наукових дослідженнях [29, с. 37]. Як зазначає доктор педагогічних наук, академік НАПН України О. Сухомлинська, "педагогічна думка завжди персоналізована — на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями" [29, с. 36]. Виходячи з цього, останніми роками активізувалися дослідження, у яких дається науково обґрунтована оцінка діяльності педагогічних персоналій, які "працювали в царині розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти, підносили українську педагогіку як невід'ємну складову національної культури" [29, с. 39]. Зазначену проблему виокремлено у статті О. Сухомлинської "Персоналія в історико-педагогічному дискурсі" [29, с. 36—46]. У ній, зокрема, зазначено: "Педагогічна персоналія — це більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоналізований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель" [29, с. 42]. Тому аналіз праць і життєвого шляху педагогів, письменників, громадських діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки і яких свого часу не було належно оцінено, залишається актуальним.

Особливо важливе значення має досвід національно-виховної системи другої половини XIX ст. — періоду, який є початком розвитку сучасної національної педагогічної думки і розглядається як "просвітницький, культурницький" [29, с. 56]. До представників цієї педагогічної думки історики відносять В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Драгоманова, П. Житецького, О. Кониського, М. Костомарова, В. Науменка, О. та С. Русових, І. Франка та інших. З-поміж цієї когорти науковців виділимо Олександра Яковича Кониського (1836—1900) — несправедливо забутого видатного українського просвітника, культурно-громадського діяча, письменника, педагога, публіциста, організатора недільних шкіл, уче-

ного-шевченкознавця, який невтомно працював заради національного відродження українського народу, становлення вітчизняної системи навчання і виховання.

Вагомою складовою фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) є праці видатних педагогів, письменників-просвітителів, культурно-освітніх діячів XIX ст. Ці рідкісні та цінні видання, зокрема і спадщина О. Кониського, є національним надбанням України, а також об'єктом всебічних досліджень науковців ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського. Мета статті — проаналізувати педагогічні та наукові праці О. Кониського, наукові розвідки про нього, наявні у фонді бібліотеки; привернути увагу користувачів до невідомих і маловідомих творів (оригінальних текстів) педагога-просвітника, які з часу виходу друком не перевидавалися; окреслити освітньо-виховний аспект цих джерел; висвітлити основні напрями науково-педагогічної та просвітницької діяльності вченого. У ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зберігаються невідомі широкому загалу читачів раритетні твори О. Кониського, які друкувалися на сторінках періодичних видань другої половини XIX ст., зокрема таких, як "Основа" (СПб, 1861—1862), "Правда" (Львів, 1867—1898), "Записки Наукового товариства імені Шевченка" (Львів, 1892—1937), "Киевская Старина" (Київ, 1882—1906); бібліографічний покажчик творів письменника, написаних українською мовою, який подано у часописі "Киевская Старина" (1901) упорядником В. Доманицьким [9]. Також наявні листи О. Кониського, опубліковані в журналі "Україна" в 20-х рр. XX ст. [4; 5]. Бібліотека має й маловідомі наукові розвідки про діяльність педагога, спогади про нього українських письменників, громадських діячів та вчених XIX—XX ст., зокрема М. Антоновича [1], О. Грушевського [8], С. Єфремова [11], Д. Марковича [25], М. Іваненка [13], Г. Берло [2], Є. Чикаленка [31], Д. Граховецького [6] та інших. Науково-інформаційний розвиток освітньої галузі потребує виявлення, дослідження та аналізу зазначених документів. Документальні джерела з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського подано у списку літератури.

У різні часи вітчизняної історії просвітницька діяльність, педагогічна та літературна спадщина О. Кониського привертала увагу багатьох дослідників. До непересічної особистості педагога в кінці XIX — початку XX ст. зверталися О. Авдикович, О. Барвінський, М. Возняк, М. Грушев-

ський, О. Грушевський, С. Єфремов, О. Огоновський, К. Студинський, І. Франко, Є. Чикаленко та інші. Багатогранну діяльність, педагогічну та літературну творчість О. Кониського висвітлювали сучасні дослідники М. Сиваченко, В. Смілянська, Л. Ожоган, Н. Скоробагатко, Г. Белан, О. Мисюра, О. Александров, П. Хропко, Н. Побірченко, Г. Горбонос, І. Турчина та інші.

О. Кониський вписав яскраву сторінку в розвиток українського національного освітньо-культурного відродження як патріот-подвижник, речник національної ідеї, який усе своє життя трудився на ниві просвіти рідного народу. Сучасники так оцінювали діяльність О. Кониського: "Повних 40 літ працював він на ниві нашого рідного слова... та до самої смерті не перестав дбати... про просвіту рідного народу" (І. Франко) [30, с. 276]; "...він був щирим, працьовитим українцем, який за своє життя багато зробив для українського відродження" (Є. Чикаленко) [31, с. 242]; "Можна любить Україну так, як її любив Кониський, — але більше як він, — любить не можна" (О. Лотоцький) [24, с. 176]; "Такими людьми, як Кониський, найбільше держалась українська справа під той темний час, коли навіть голосу українського не чути було; вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи" (С. Єфремов) [10, с. 427].

О. Кониський як письменник і культурно-громадський діяч постає перед нами лібералом-народником. Він відстоював мирні способи вирішення суспільних питань, у своїй політичній програмі першорядного значення надавав освітній, культуртрегерській діяльності. Є. Чикаленко підкреслював, що О. Кониського "можна поставити, по світогляду, посередині між Антоновичем і Житецьким, бо він був не "українофілом", а справжнім Українцем, але виключно культурником" [31, с. 244]. Педагог-просвітник глибоко вірив у можливість піднесення культурного рівня широких народних мас засобами освіти та українського шкільництва на національних засадах. Він був переконаний, що лише освітній розвиток може стати підґрунтям могутніх державотворчих процесів в Україні та засобом перетворення її на гідного представника світового полікультурного простору. "Саме ці положення О. Кониського і стали концептами його педагогічно-просвітницької діяльності протягом усього життя", — зазначає Г. Белан [3, с. 52].

Олександр Якович Кониський (літ. псевдоніми — Вериволя, Горовенко, Перебендя, Полтавець, Яковенко та інші — всього майже 150) народився 18 серпня 1836 р. на хуторі Переходівці Борзенського повіту Чернігівської губернії в родині зuboжлого поміщика. На сьомому році життя хлопчик залишився без батька. У дев'ять років його віддають до Ніжинського повітового училища, а через рік — до Чернігівської гімназії. Брак коштів та хвороба очей не дали юнакові змоги здобути вищу освіту. Відбувши в роки Кримської війни державну службу, О. Кониський згодом склав іспит на кандидата права. З 1856 р. Олександр Якович оселився у Полтаві, де спочатку служив у суді, а потім займався адвокатською практикою. У 60-ті рр. XIX ст., ознаменовані суспільним піднесенням, О. Кониський став активним громадським діячем, членом Полтавської громади, діяльність якої мала національно-культурницьке спрямування. У Полтаві він зійшовся з демократично налаштованими людьми, активними учасниками українського національного руху, зокрема з Д. Пильчиковим (1821—1893), педагогом, громадським діячем. Сплікування з ним зміцнило переконання О. Кониського про необхідність перебудови суспільного життя, ліквідацію станової та правової нерівності, боротьбу проти національного гніту. Д. Пильчиков очолив створену ним же Громаду, членом якої став й О. Кониський. Свої зусилля громадівці спрямовували на культурно-просвітницьку роботу. Разом з Д. Пильчиковим, В. Лободою, В. Куликом та

іншими О. Кониський брав діяльну участь у заснуванні недільних шкіл, в організації навчального процесу у вечірній школі для молоді, суботніх школах для єврейських дітей. В усіх цих закладах Олександр Якович працював учителем історії, часто поєднуючи практичну педагогічну роботу з виконанням обов'язків адміністратора, бібліотекаря, секретаря педагогічної ради. Педагог, як й інші члени полтавської Громади, брав безпосередню участь у народних публічних лекціях, літературно-музичних вечорах, сприяв роботі народного театру. Педагогічні ідеї, рекомендації громадівців щодо організації навчально-виховного процесу в національній школі лягли в основу системи педагогічних поглядів О. Кониського.

Цікаві розвідки про діяльність полтавських громадівців, зокрема О. Кониського, подані у 20-х рр. XX ст. у журналі "Україна" Д. Граховецьким [6], М. Возняком [4; 5]. До цієї проблеми зверталися і пізніші дослідники, зокрема Н. Побірченко [27]. Із спогадів Д. Граховецького дізнаємося про те, що О. Кониський працював розпорядником суботньої школи для єврейських дітей та полтавської щоденної безоплатної школи, а також про відкриття при недільних школах бібліотек, які мали книги українською мовою [6, с. 56, 60—64]. Як зазначає дослідник історії педагогічних бібліотек в Україні П. Рогова, у кінці 50-х — на початку 60-х рр. XIX ст. вітчизняні вчені, історики, педагоги "порушували питання щодо... поглиблення змісту освіти та необхідності відкриття бібліотек, відзначаючи їх важливість як осередків забезпечення навчально-виховного процесу та підвищення кваліфікації вчителів" [28, с. 14]. Турбуючись про навчання учнів грамоті та письму, розширення їхнього загального культурного й освітнього рівня, громадівці багато працювали над створенням шкільних бібліотек, розповсюдженням книг. Як член комітету Петербурзького товариства грамотності О. Кониський у своїх зверненнях до урядових установ обстоював ідею національної школи, потребу початкового навчання рідною мовою; розгорнув діяльність з поширення знань серед сільського населення Полтавщини, організував розповсюдження популярної літератури. Педагог-просвітник висловив пропозицію відкрити в Полтаві книжкову лавку для продажу видань за доступною для простого люду ціною. Олександр Якович взявся також за організацію бібліотеки. У 1862 р. у себе на квартирі він відкрив народну книгарню і став її громадським бібліотекарем [27, с. 46]. Про діяльність недільних шкіл та народні читання у Полтаві на початку 60-х рр. йшлося у публікації "Из воспоминаний старого полтавца", яка з'явилася у журналі "Киевская Старина" як рецензія на спогади О. Кониського в газеті "Днепровская молва" (1900. — № 3) [12]. До важливих документів, що стосуються педагогічної, громадсько-освітньої діяльності О. Кониського у 60-х рр. XIX ст., належать листування М. Костомарова з О. Кониським [5], листи Л. Глібова й С. Носа до О. Кониського [4], підготовлені до друку літературознавцем М. Возняком у журналі "Україна" у 20-х рр. XX ст., що відкрило нові сторінки діяльності педагога, ознайомило з його поглядами на проблему освіти народу, продемонструвало стосунки із сучасниками. З 1861 р. О. Кониський став постійним кореспондентом першого часопису Громади "Основа" (СПб, 1861—1862), у якому часто виступав під псевдонімом Переходовець. За завданням редакції він їздив по містах і селах України, вивчаючи проблеми народної освіти, шкільництва, а потім свої враження від подорожей друкував у журналі у формі листів, нарисів. Так, у публікаціях "Вісті з Полтави" (1861), "Лист з дороги" (1861), "З Полтави" (1862), "З старих Санжар" (1862) О. Кониський відстоював право українського народу на здобуття освіти рідною мовою і надання їй права повного громадянства. На сторінках "Основи" О. Кониський опублікував велику розвідку "Наські граматки" (1862) [19], в якій він не лише проаналізував з

погляду методики сучасні йому букварі та граматики, а й обґрунтував своє бачення досконалого підручника для початкового навчання. У рамках широкої програми освіти для народу, яку опублікував М. Костомаров в "Основі" у 1862 р., О. Кониський видав два підручники для початкової школи, а саме: "Українські прописи" (зразки для писання) (Полтава, 1862), "Арифметика або щотниця для українських шкіл" (1863, 1907) [14]. Підготовлені ним підручники з географії, історії, правознавства не були допущені до друку цензурою. "Арифметика або щотниця", видана завдяки М. Костомарову, уміщувала практичний матеріал, зрозумілий і близький школяреві: задачі "про косарів, баштани, землю і її вимірювання, про борошно, хліб, чумаків, які їздили по сіль" тощо. Як учитель-практик автор, розташовуючи навчальний матеріал, дотримувався дидактичних принципів наочності, зв'язку навчання з життям. Його головним завданням було підвищення рівня загального розвитку учнів.

"Щотницю" Олександр Якович закінчував уже у заслання на Вологодщині, куди потрапив 1863 р. через переслідування представників громадсько-культурного руху й за власні критичні щодо місцевої адміністрації виступи в пресі — за "прагнення до поширення малоросійської пропаганди". В умовах заслання О. Кониський продовжив плідно працювати, встановив зв'язки з галицькими періодичними виданнями, надсилаючи їм свої вірші, оповідання, публіцистичні статті, критичні огляди. У 1865 р. за окремим дозволом уряду науковець здійснив подорож до Львова та Німеччини для лікування зору. Пізніше письменник оселився на Катеринославщині, здобув адвокатську практику й активно друкував свої праці. У 1872 р., після зняття з нього поліцейського нагляду, О. Кониський переїхав до Києва. Він став одним із найактивніших членів київської Старої Громади та важливого на той час осередку української науки — Південно-Західного відділу Російського географічного товариства і проводив велику наукову, культурну та просвітницьку роботу. Олександр Якович значну увагу приділяв видавничій справі в Наддніпрянській Україні та Галичині, активно працював у редакції газети київських громадівців "Киевский телеграф", постійно друкувався на шпальтах російської ліберальної преси ("Вестник Европы", "Русская мысль", "Педагогический музей", "Семья и школа" та ін.). Як член Київської міської думи (обраний 1878 р.) Олександр Якович звертався до міністра освіти про скасування Емського указу 1876 р., домагався запровадження у школах рідної мови. "Ледве чи існувала якась ініціатива на Наддніпрянщині для добра української справи без участі О. Кониського, — підкреслював М. Антонович (син В. Антоновича). — Його вклад у суспільно-громадське життя другої половини XIX ст. дійсно подиву гідний" [1, с. 184].

У 1882 р. О. Кониський видав український підручник "ГраMATка або перша читанка задля початку вчення" [17]. Адресуючи цю книгу учням, педагог насамперед ставив перед собою завдання ясно, просто й доступно викласти навчальний матеріал, прагнучи максимально полегшити процес його засвоєння. Автор реалізував у підручнику дидактичний принцип зв'язку навчання з життям. "ГраMATка" цікава не лише як пам'ятка педагогічної та суспільної думки епохи. Вона становить інтерес для мовознавства (з погляду розвитку мови), а також для сучасних авторів букварів, граматики і читанок (насамперед покладеним у її основу цікавим дидактичним матеріалом).

О. Кониський, розуміючи труднощі розгортання національної видавничої справи на Наддніпрянщині через заборону української мови та постійні переслідування українських освітніх та культурних діячів, працював на теренах західноукраїнської журналістики. Важко переоцінити його

внесок у піднесення національної свідомості галичан, пожвавлення культурно-освітнього руху в Галичині. Зокрема, він був серед ініціаторів видання часописів народною мовою ("Кулішівкою"), прийнято після "ГраMATки" (1857) П. Куліша, відродження заборонених та створення нових українськомовних журналів ("Правда", "Світ", "Зоря", "Записки НТШ"), співпрацював з галицькими виданнями "Слово", "Галичанин", "Мета", "Діло", "Буковина" та іншими. Популярність О. Кониського забезпечувалася його винятковою працездатністю і безкомпромісністю в усіх справах, за які він брався. Позитивний особистий вплив відомого просвітника відзначали багато його колег, друзів, учнів. С. Єфремов вважав О. Кониського своїм духовним батьком, наставником, вчителем. Історик залишив про педагога цікаві спогади, зокрема про його літературно-громадську діяльність у Галичині, у праці "Про дні минулі" [11]. О. Кониський був одним із фундаторів Товариства імені Т. Шевченка у Львові (1873), завданням якого було "спомогати розвою руської (малоруської) словесності", а пізніше — ініціатором його перетворення на Наукове Товариство імені Т. Шевченка (НТШ) (1892), яке б стало основою для створення української Академії наук. На кошти, надані О. Кониським, Є. Милорадович (тітка майбутнього гетьмана України П. Скоропадського, пожертвувала 20 тис. австрійських срібних крон), П. Кулішем і Д. Пильчиковим було куплено друкарню; 10 тис. крб заповів Товариству О. Кониський після своєї смерті. Також учений подарував бібліотеці НТШ (засновану ним же 1893 р.) усю свою цінну бібліотеку [1, с. 424]. У 1888 р. за сприяння О. Кониського у Львівському університеті було засновано кафедру української історії з українською мовою викладання, яку очолив М. Грушевський.

Жодна українська справа не поставала без ініціативи чи діяльної участі Олександра Яковича. М. Грушевський надзвичайно високо оцінив різнопланову діяльність О. Кониського, особливо акцентуючи на праці в царині консолідації українців, які проживали в Російській та Австро-Угорській імперіях. Зокрема, Михайло Сергійович зазначав, що "між двома частинами України-Русі, розтягненими кордоном, його діяльність була найбільша... В Галичині 60-80-х рр. ... се був чи не найвизначніший галицький письменник" [7, с. 232]. З 1888 р. О. Кониський займався відродженням літературно-наукового журналу "Правда" (1880 р. був закритий), який засновано 1867 р. за його матеріальної підтримки. Часопис був фактично єдиним всеукраїнським друкованим органом у важкі часи заборони рідного слова в царській Росії. У ньому друкувалися П. Куліш, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький. У "Правді" О. Кониський публікував свої художні твори й наукові розвідки, виступав зі статтями, в яких порушував проблеми шкільної освіти й національного виховання ("Український націоналізм", 1875; "Потреба морального виховання", 1888; "Україна в цифрах", 1891; "Народна моральність на Україні", 1892; "Реформа німецького шкільництва", 1891 тощо).

Останні десять років свого життя О. Кониський присвятив переважно науковій діяльності — написанню праці зі створення першої великої біографії Т. Шевченка ("Т. Шевченко-Грушевський: хроніка його життя", 1898, 1901) та уточненню хронології творчості Великого Кобзаря. Як зазначає М. Антонович, О. Кониського було "включено в цикл київської академічної традиції... як фактичного засновника шевченкознавства" [1, с. 181]. "Хроніка" О. Кониського не втратила свого значення як періоджерело. І. Франко вважав, що "цією книжкою Кониський поклав найкращий пам'ятник Шевченкові і собі самому" [30, с. 297]. Олександр Якович є автором широковідомого національного гімну

"Молитва за Україну". Молитву "Боже великий, єдиний, нам Україну храни...", яку поклав на музику М. Лисенко, нині виконують у православних церквах країни. Але й сьогодні лише одиниці можуть назвати її автора — Олександра Яковича Кониського.

На адресу О. Кониського і за його життя, і після смерті, особливо за радянських часів, часто сипалися звинувачення в пропаганді національної винятковості й нетерпимості. Дослідники Ф. Матушевський і С. Єфремов, аналізуючи діяльність, погляди і переконання О. Кониського на сторінках "Киевской Старини" (1901), вважали такі звинувачення несправедливими, наголошуючи, що вчений проповідував насамперед свободу національностей [26, с. 127].

О. Кониський був одним із тих педагогів, які започаткували процес формування основ української національної школи. На переконання педагога, тільки на ґрунті національної освіти та демократизації суспільства можливе поліпшення економічного становища українського народу. В історико-педагогічних працях й підручниках О. Кониського окреслено його принципи побудови системи освіти та виховання в українській школі, яка має бути національною за змістом, формами та інтересами. Під змістом освіти педагог розумів знання про людину, природу і суспільство, які подані систематично, послідовно і спрямовані на підготовку інтелектуально, морально, естетично та патріотично розвиненої особистості. "Школа повинна не тільки вчити, але й виховувати... вигодувати міцне народолюбство", — наголошував просвітник [21, с. 35]. Проблеми змісту освіти знайшли своє відображення у багатьох працях О. Кониського, а саме: "Жіноча освіта на Україні" (1887), "Про історичну освіту" (1889), "Реформа німецького шкільництва" (1891), "Вісті. З Харкова" (1892), "Листи з Полтавщини" (1884) тощо, а також у підручниках [14; 17]. Статті О. Кониського, присвячені шкільній освіті, дають можливість виокремити предмети, які, на його думку, є пріоритетними для вивчення у школах: українська мова (читання і письмо), математика, географія та історія, Закон Божий. Як вважав педагог, центральне місце в системі навчальних дисциплін національної школи має посідати рідна мова ("Азбука по методу Золотова..." (1861), "Наські граматки" (1862), "Вісті. З Полтави" (1861), "Потреба історичної освіти" (1888) тощо). Головним джерелом для навчання рідної мови, на думку О. Кониського, слугують кращі вітчизняні твори українських та зарубіжних письменників, усна народна творчість, поезія та проза [17]. Учений надавав особливого значення вивченню історичних наук. У статті "Про історичну освіту" (1889) він обґрунтував необхідність історичної освіти в Україні. Також педагог-просвітник проаналізував у своїх статтях проблеми, пов'язані з підготовкою вчителів для українських шкіл, підвищенням їхньої кваліфікації, покращанням соціального і правового становища, матеріально-побутових умов життя і праці ("Потреба реформи в освіті жіноцтва" (1888), "Вісті. З Харкова" (1892), "Вісті. З Кам'янца" (1893) тощо). Провідною ідеєю в педагогічній системі О. Кониського було національне виховання, яке мало базуватись на природі дитини, враховуючи її індивідуальні й національні риси та якості, забезпечувати гармонійну єдність розвитку особистості з фізичним, моральним і духовним розвитком нації [21]. У численних своїх працях педагог ставить питання сімейного, морального виховання; реформування змісту жіночої освіти, в основі якої — навчання рідною мовою; вищої освіти жіноцтва. "Характер виховує родина і школа, а в родині — перша вихователька — мати", — підкреслював О. Кониський у праці "Реформа німецького шкільництва" [21, с. 36]. Проблемі освіти жінки-вихователя, жінки-педагога він надавав першочергового значення ("Потреба реформи в освіті жіноцтва", 1888). Педагогічні думки і погляди О. Кониського знай-

шли відображення також у його прозових творах, а саме: "Юрій Горovenко" (1885), "Семен Жук і його родичі" (1875), "Народна педагогія" (1886), "Чотири вечори" (1887) тощо. Провідним у літературному доробку письменника є висвітлення ролі вчителя у формуванні особистості. Виховання національно свідомого вчителювання О. Кониський вважав найважливішим завданням сучасної йому педагогічної науки.

Аналіз науково-педагогічних праць і діяльності О. Кониського свідчить, що основою його теорії навчання були такі принципи: міцність знань, доступність, системність і послідовність викладу, зв'язок навчання з життям, наочність. Особливе місце в педагогічній спадщині вченого посідає концепція виховувального навчання. Величезну виховну роль учений відводив науці й шкільній освіті, акцентуючи увагу на таких принципах визначення освітнього змісту, як доцільність, посиленість, енциклопедичність знань [3, с. 120]. Ідеї педагога були переглянуті та розвинуті згодом у працях нової генерації української інтелігенції, зокрема Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Русової, Я. Чепіги, І. Юцишина та інших. Погляди О. Кониського на проблеми розвитку національної школи не втратили своєї актуальності й нині та потребують подальшого вивчення і творчого використання у процесі розбудови сучасної національної школи і освіти.

Список використаної літератури

1. Антонович М. Олександр Кониський / Марко Антонович // 125 років Київської української академічної традиції, 1861—1986 : збірник / Укр. вільна акад. наук у США ; ред. Марко Антонович. — Нью-Йорк, 1993. — С. 181—194.
2. Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діями / Ганна Берло // Україна. — 1929. — № 3/4. — С. 92—101.
3. Белан Г. В. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність О. Кониського : дис. ... канд. пед. наук / Ганна Валеріївна. — Херсон, 2004. — 212 с. — Бібліогр. с. 197—212.
4. Возняк М. З життя чернігівської Громади в 1861—1863 рр. : (листи Леоніда Глібова й Степана Носа до Ол. Кониського) / М. Возняк // Україна. — 1927. — № 6. — С. 114—124.
5. Возняк М. Листування Костомарова з Кониським / М. Возняк // Україна. — 1925. — № 3. — С. 72—77.
6. Граховецький Д. Перші недільні школи на Полтавщині та їх дітяч (1860—1862) / Д. Граховецький // Україна. — 1928. — № 4. — С. 51—73.
7. Грушевський М. С. Олександр Кониський. 18(30)/VIII 1836—29/XI(11/XII) 1900 / Михайло Грушевський // Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський ; голов. ред. Павло Сохань. — Львів, 2002. — Т. 1. Серія : Суспільно-політичні твори, 1894—1907. — С. 227—233.
8. Грушевський О. Сучасне українське письменство в його типових представниках. О. Кониський / О. Грушевський // Літературно-науковий вісник. — 1907. — Кн. 1/3. — С. 236—243.
9. Доманицький В. Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского, написанных по-малорусски / В. Доманицький // Киевская старина. — 1901. — № 1. — С. 131—151.
10. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К. : Femina, 1995. — 688 с.
11. Єфремов С. Про дні минулі : [спогади] / Сергій Єфремов // Молода нація. — К., 2003. — С. 126—169.
12. Из воспоминаний старого полтавца // Киевская старина. — 1900. — № 3. — С. 149—152.
13. Іваненко М. З життя О. Я. Кониського : нові матеріали / М. Іваненко // Україна. — 1929. — № 3/4. — С. 65—69.
14. Кониський О. Арифметика або щотниця для українських шкіл. — 2-ге вид. — Полтава : [б. в.], 1907. — 48 с.
15. Кониський О. Вісті. З Полтави / Ол. Переходовець // Основа. — 1861. — № 1. — С. 319—322.
16. Кониський О. Вісті. З Харкова / М. Яковенко // Правда. — 1892. — № 6. — С. 348—351.
17. Кониський О. Граматка або перша читанка задля початку вчення / О. Кониський. — К. : [б. в.], 1882. — 48 с.

18. *Кониський О.* Народна моральність на Україні / Журман // Правда. — 1892. — № 3. — С. 146—152.
19. *Кониський О.* Наські граматки // Основа. — 1862. — № 1. — С. 64—82.
20. *Кониський О. Я.* Оповідання. Повесть. Поетичні твори / Олександр Кониський ; упоряд., приміт. М. Л. Гончарука ; вступ. ст. М. Є. Сиваченка. — К. : Наук. думка, 1990. — 640 с.
21. *Кониський О.* Реформа німецького шкільництва // Правда. — 1891. — № 1. — С. 34—36.
22. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя / Олександр Кониський ; упоряд., передм., приміт. В. Л. Смілянської. — К. : Дніпро, 1991. — 702 с.
23. *Конисский-Перебендя О. Я.* Твори / О. Я. Конисский-Перебендя. — Одеса. Т. 1 : Оповідання. — 1899. — 215 с. Т. 4 : Оповідання. — 1903. — 285 с.
24. *Лотоцький О.* Сторінки минулого / О. Лотоцький // Праці українського наукового інституту. — Варшава, 1932. — Т. 4. — 286 с.
25. *Маркович Д. В.* З давнього минулого. Про Олександра Яковича Кониського / Дмитро Маркович // По степах та хуторах : оповідання, драма, спогади / упоряд., авт. вступ. статті та приміт. О. Є. Засенко. — К., 1991. — С. 509—514.
26. *Матушевский-Ефремов.* Александр Яковлевич Конисский : (некролог) // Киевская старина. — 1901. — № 1. — С. 125—130.
27. *Побірченко Н. С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX — на початку XX ст. : у 2 кн. / Н. С. Побірченко. — К. : Наук. світ, 2000. — Кн. 2 : Громади Наддніпрянської України. — 185 с. — Бібліогр. : с. 104—117.
28. *Рогова П. І.* Педагогічні бібліотеки України (друга половина XIX — 20-ті роки XX ст.) : [монографія] / П. І. Рогова ; АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. — К. : Четверта хвиля, 2009. — 270 с. — Бібліогр. : с. 208—240.
29. *Сухомлинська О. В.* Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. — К. : А. П. Н., 2003. — 68 с.
30. *Франко І.* Про життя і діяльність Олександра Кониського / Іван Франко // Вибрані твори : у 3 т. / Іван Франко ; упоряд. та ред. Олег Баган. — Дрогобич, 2004. — Т. 3 : Літературознавство, публіцистика. — С. 276—298.
31. *Чикаленко Є.* Спогади. (1861—1907) / Євген Чикаленко ; Укр. вільна акад. наук у США. — Нью-Йорк : [б. в.], 1995. — 504 с.

В статье освещены жизненный путь, научно-педагогическая и просветительская деятельность выдающегося украинского писателя, педагога, общественного деятеля А. Конисского (1836—1900); проанализированы его учебники и статьи педагогической тематики.

The path of life, scientific, pedagogical and enlightener's activity of the greatest Ukrainian writer, teacher, public man of O. Y. Konyskyi is reflected in this article and his textbooks and articles of pedagogical subjects are analysed.

Надійшла в редакцію 21 лютого 2012 року